
ARDAHAN MEKÂN İMGESİ EKSENİNDE GÜRCİSTANLI ÂŞIĞIN HALK HİKÂYESİ

THE IMAGE OF ARDAHAN IN THE CONTEXT OF THE NARRATIVE OF A
FOLK POET FROM GEORGIA

Şureddin MEMMEDLİ*

Öz

Ardahan ilinin Kafkaslarla coğrafi bütünlüğü, aynı zamanda kültürel yakınlığa da bir vesiledir. Gürcistan arazisinde etnik azınlık olarak bulunan Borçalı-Karapapak Türklerinin sözlü ve yazılı edebiyatında, öncelikle de bayatı-manilerinde ve halk hikâyelerinde Ardahan'ın imgelik kazanması dikkati çekmektedir.

Bu makalede Borçalılı şair Ağacan'ın kendi hayatıyla ilgili tasnif etmiş olduğu "Ağacan ile Güllüzar" adlı âşık öyküsünde Ardahan mekân imgesinin işlenişi ele alınmaktadır. Buradan hareketle, söz konusu âşık anlatısı tanıtılmakta, eserin olay örgüsü incelenmekte ve yapının tasnifçisi, anlatıcısı özelinde bilgiler sunulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Ağacan, Ardahan, âşık edebiyatı, Gürcistan, Halk şairi, Halk hikâyesi.

* Prof. Dr. Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi.
E-mail: shureddin@gmail.com

Abstract

Ardahan's geographical proximity to the Caucasus is also a source of cultural proximity. It is noteworthy that Ardahan's acquisition of space in the oral and literary texts of Borchaly-Karapapak Turks, which are ethnic minorities in the territory of Georgia, and primarily in their folklore and folk stories. In this article, the process of Ardahan space image is taken up in the story of "Agacan and Gulluzar", which Borchaly poet Agacan classified about his life. From here, the story of the lover is introduced, the story is analyzed, the information is given about the narrator of the work, the narrator.

Keywords: Agacan, Ardahan, Ashuk literature, Georgia, Folk story.

Giriş: Ardahan-Ahıska-Borçalı Sanat Ağı Üzerine

Anadolu'nun Kafkaslara açılan penceresi Ardahan ilinin coğrafi konumu, bölgenin Kafkaslarla sosyal-toplumsal ilişkilerinin yanı sıra kültür-edebiyat ilişkilerinin de gelişimine vesile olmuştur. Diğer yandan Ardahan ilinin Kafkaslardan Anadolu'ya göç hareketlerinin ilk durak noktası olması da buraya Kafkas kültür-edebiyat geleneklerinin taşınmasına olanak sağlamıştır. Dolayısıyla, Ardahan-Ahıska-Borçalı kültür ağı, genellikle Doğu Anadolu ile Kafkas arasında, özellikle de Azerbaycan arasında kültür bağı kabul edilen bir olgudur.

"Türkiye'nin kuzeydoğu bölgesinde, yani Iğdır, Kars ve Ardahan illerimizde yetişen âşıkların ortaya koydukları örnekler; âdeta bu iki Türk coğrafyasının, Türkiye ve Azerbaycan'ın nazım şekillerinin kesiştiği noktalar gibidir" (Sakaoğlu, 2014, s. 343).

19. yüzyılın başlarından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar aralıklarla mevcut siyasal, askeri karışıklıklara binaen Gürcistan'a bağlı Borçalı kazasından, Azerbaycan'ın Gazah sancağından binlerle Karapapak ailesi Anadolu taraflarına kaçırılmıştı. Onlar Çıldır, Ardahan, Kars, Arpaçay, Kağızman, ayrıca Ağrı, Erzurum, Oltu vb. civarlarında yeni mesken kurmuşlardı.

Tespitlere göre;

"Karapapaklardan Anadolu'ya göç edenler toplu şekilde değil de küçük kabileler halinde geldiklerinden Anadolu'da iskânları farklı coğrafyalarda oldu. Özellikle Kars, Malatya, Elazığ, Sivas, Mardin, Muş, Tokat ve Yozgat bölgeleri Karapapakların iskânının yoğunluk kazandığı yerlerdir" (Tanrıverdi, 2009, s. 99).

Göçlerin beraberinde konuşma, ağız özellikleri, sanat gelenekleri de taşınmıştır.

Ahmed Caferoğlu'nun Doğu Anadolu ağzının Anadolu illerinin diğer ağızlarına nispeten Azerî ağızlarına doğru oldukça büyük bir yakınlık gösterdiği değerlendirilmesi önemlidir (Caferoğlu, 1942, s. 11).

Zeynelabidin Makas, Kars yöresi âşıklarının Anadolu'dan ziyade Azerbaycan âşıklarının üslubunu benimsediklerini sezmektedir (Makas, 2000, s. 32).

Ensar Aslan;

“Doğu Anadolu’da yaşayan Karapapak ve Azeri grupları arasından çıkan âşıklar dil, kültür ve gelenek bakımından kendilerine çok yakın olan Azeri âşıklarıyla her bakımdan sıkı bir bağ meydana getirmişlerdir”

kanısındadır (Aslan, 2007, s. 13).

Kars–Ardahan sanat sahasının uzantısı Gürcistan’ın Ahıska, Ahılkelek, Borçalı alanlarını da içine alır.

Gürcistan’dan göçenler arasında sanatçılar çoktu ve onlar yeni yurttaki yeni çıraklar yetiştirmişler, Ahıska–Borçalı–Gazah saz söz geleneklerini ağ halinde sürdürmüşlerdir.

Borçalı–Ahıska bölgesinden Ardahan civarlarına, özellikle de Çıldır’a göç etmiş saz söz adamları olarak ünlü Şenlik Baba, Kul Ahmet, Hacı İsa ve diğerlerini hatırlayabiliriz. Gürcistan’daki Karapapak Türk âşıkların ifa repertuarlarında Ardahan yöresinde meşhur ozanlardan Şenlik Baba, Karanî, Zülalî, Sümmanî ve diğerlerinin şiirleri etkin yer tutmuştur.

Gürcistan Türklerinin vücuda getirdikleri folklor örneklerinde, öncelikle de mani-bayatılarda, halk anlatılarında Kars, Çıldır, Sivas, İstanbul vb. mekân imgelerinin görünümü ilgi çeken olgudur. Bu açıdan Borçalı ozanı Mehmed Sadaklı’nın söylemesinde Ağacan ile Güllüzar âşık öyküsünde Ardahan mekân imgesinin işlenişi de önem arz etmektedir.

Ağacan ile Güllüzar Halk Hikâyesinin Künyesi

Tasnifçi: Ağacan – bölgede ünlü şair, Gürcistan Marneuli ilçesi Kaçağan köyü.

Tasnif tarihi: 1910–1920’li yıllar.

Anlatıcı: Mehmed Sadaklı – üstat âşık, Gürcistan Marneuli ilçesi Mollaoğlu köyü.

Anlatım tarihi: 2005–2008 yılları.

Kaynak kişi: Şakir Kurbanov – şairin kız torunu, Gürcistan Marneuli ilçesi Kaçağan köyü.

Tasnifçi Şair Ağacan Cebbar oğlu Cebbarlı (1876–1951) Borçalı kazasının güney kısmındaki Gümrü yöresi Karakilise köyü doğumludur. 1906’da Ermeni zulmünden kurtularak, Borçalı kazasının kuzey kısmında Kuşçu, Kaçağan köylerinde

barınmıştır. 1949 yılında ailesiyle Rusya'nın uzak Sibiryâ kırlarına sürgüne gönderilmiş, orada vefat etmiştir. Şairin vefakâr karısı Zehra, kemiklerini getirerek Kaçağan kabristanında defnettirmiştir (Ağacan 2006, s. 10; Nebioğlu, 2011, s. 22–29; Analoq, 2018).

Söz koşmaya erken yaşlarından başlamış, gençken Türkiye'de, İran'da, Azerbaycan'da ve Borçalı yöresinde meşhur olmuştur (Ağacan, 1990, s. 3). Şiirlerinden örnekler 1930'lu yıllarda Hümmet Alizade'nin "Azerbaycan Âşıkları", (Alizade 1930), Selman Mümtaz'ın "El Şairleri" (Mümtaz, 1935) antolojilerinde yer almıştır. Edebi mirası eşi Zehra'nın ve Âşık Gökçe'nin hafızalarından derlenmiş ve şiir, hikâye birikiminin belirli bir kısmı gün yüzüne çıkarılmıştır (Ağacan, 1990; Ağacan 2006; Nebioğlu, 2011, s. 22–29).

Memleketini, köyü Kaçağan'ı saygıyla dile getirmiştir:

*Aslim Şöregel'dir, vatanım, yurdum,
Özümü deryadan ummana vurdum,
Borçalı yurdunda dayandım, durdum...*
(Ağacan, 2006, s. 37)

"Ağacan'ın Türkiye Seferi" isimli nesir-nazım bileşik anlatısı, nitelikli sanat eseridir. Bir varyantı Âşık Mehmed Sadaklı'dan (Ağacan, 2006, s. 127–142), diğer varyantı Âşık Gökçe'den (Hacılar ve Memmedli, 2013, s. 186–197) derlenmiş olan bu eserde olaylar Erzurum'da geçer. Ağacan'ın Erzurumlu Âşık Mustafa ve çırağı Âşık Mehmed ile atışmaları hikâyemsi bir dille sunulur.

"İlimize, obamıza kimliği hem iyi hem de belirli anlamda az belli olan bu şairin kendisi de, yaratıcılığı da, şiirleri de halk arasında taze ürün niteliğindedir." (Ağacan 1990, s. 3). "Ağacan Cebbaroğlu, Borçalı'da çok meşhur olmuştur, şiirleri bugün de âşıkların dilinden düşmez" (Nebioğlu, 2011, s. 22).

"Deryadır, ummandır şair Ağacan" şeklindeki ifadesiyle Ağacan, kendisinin şairlik ilminde kâmil olduğunu vurgulamıştır. Samimi şiirleri, "Cihangir" destanı, kendi hayat öyküsüne dayanan "Ağacan ile Güllüzar", "Ağacan'ın Türkiye Seferi" mensur-manzum anlatıları Gürcistan coğrafyasında Türkçe edebi mekânda vücuda gelmiş sanat incileridir.

Anlatıcı Âşık Mehmed Sadaklı (1930–2016), Borçalı ozan ekolünün verimli temsilcisidir. Gürcistan Marneuli ilçesi Sadaklı beldesinin Mollaoğlu köyünde yaşamıştır. Üstat Hındı Memmed'e çıraklık yapmıştır. Gürcistan'ın Şeref devlet nişanını almıştır. Şiirleri, âşık hikâyeleri vardır. Kitapları neşredilmiştir. Hakkında belgesel film çekilmiştir (Sadaklı, 2007).

Halk Hikâyesinin Olay Örgüsü

Eserin, birisi 2009 yılında “Borçalı Folkloru Antolojisi”nde, diğeri 2013 yılında “Karapapaklar” dergisinde olmakla iki basımı vardır (Abbas ve Bayramov, 2009, s. 36–47; Ağacan, 2013, s. 56–60).

Anlatının olay örgüsünü şair Ağacan’ın Ardahanlı güzel Güllüzar / Gülizar ile sevgi macerası ve mektupla ya da bizzat görüşüp atışmaları oluşturur.

Ardahanlı Güllüzar adlı eşsiz bir güzel, yeri geldiğinde şiir de yazmış birisidir. Bu kız Şöregel vilayetinde Ağacan isimli bir şairin yaşadığını duyar. Mektup yazıp onu atışmaya davet eder. Ağacan, Güllüzar hanıma “fazla uzun sürmez, tez bir vakitte meydana gelirim” diye cevap yazıp, “o yüze”, yani Osmanlı’ya giden bir kervanla mektubu gönderir. Şöregel livasında tanınmış âşık İsmail’in eşliğinde Ardahan’a yüz tutar. Sorup soruşturarak Güllüzar hanımın yaşadığı yeri bulur, bir çapar-ulak gönderir, görüşmek arzusunda olduğunu bildirir. Güzel Güllüzar şairin gelişine çok sevinir.

Ağacan ile Güllüzar’ın karşılaşması meclistekileri hayran bırakır. Güllüzar’ın murat üstünde olduğunu, başkasına nişanlı-sözlü olduğunu duyan Ağacan, hayır duada bulunur. Bunu gören Güllüzar’ın babası Mahmud Efendi, şair Ağacan’a hediyeler vermek ister. Ağacan öz payını da Güllüzar’ın ayakları altına serip Ardahan vilayetini terk eder (Abbas ve Bayramov, 2009, s. 47; Ağacan, 2013, s. 56–60).

Bahsedilen halk hikâyesinde Güllüzar Hanım bir yerde İstanbullu, başka bir yerde Kandeharlı, iki yerde ise Ardahanlı olarak tanıtılır (Abbas ve Bayramov, 2009, s. 36-37, 47; Ağacan, 2013, s. 57-60). Bizce, bu, anlatıcının mekân hafızasını bağdaştıramamasının tezahürüdür. Bu fikrimizi Ağacan’ın kızı Gökçek Seyidova’nın anıları kanıtlar:

“Bir gün Türkiye’nin Ardahan vilayetinden şaire Güllüzar adlı bir hanım babamı gizlice atışma meydanına davet eder. Mektubu alan Ağacan, Ardahan’a yüz tutar. Güllüzar’la karşılaşarak onu bağlar. Sonunda her ikisi birbirlerini sevdiklerini itiraf ederler” (Nebioğlu, 2011, s. 23; Analoq, 2018).

Dolayısıyla, şairin hayat macerasına bağlı olan bu olay Ardahan’da vuku bulur ve Güllüzar hanım Ardahanlıdır, diyebiliriz.

Halk Hikâyesinde Ardahan’ın Şiirsel Görünümü

Bu âşık öyküsündeki şiirler daha çok semai-giraylı ve koşma türlerindedir.

Güllüzar’ın Ağacan’a manzum mektubundan:

*Nice şairleri al eylemişim,
Girince meydana lal eylemişim,
Deryalar yüzünden yol eylemişim,
Gark olmak istese, ummana gelsin.*

(Abbas ve Bayramov, 2009, s. 36; Ağacan 2013, s. 57)

Ağacan'ın yanıtından:

*Aldım mektubunu, Güllüzar hanım,
Çok çekmez, tezlikle meydana gellem.
Sana sual verip cevap alırım,
Oduna yanmağa pervana gellem...
Hede korku gelme sen Ağacan'a,
Şair semender tek odlara yana,
Sen zenen haylağı, ben bir merdane,
Çovguna, borana, tufana gellem.*

(Abbas ve Bayramov, 2009, s. 36; Ağacan, 2013, s. 57)

Başkişi, okuduğu mektebin muallimine müsaade için şöyle hitapta bulunur:

*Molla baba, bir sevdaya düşmüşüm,
Baş götürüp Ardahan'a giderim.
Bir şamın odunun pervanesiyim,
Alışmışım, yana yana giderim.
Benim sevdiceğim bir boyu beste,
Bülbül cehceh vurur, durmaz kafeste,
Ağlarım, sızlarım ben asta asta,
Bülbül olup gülistana giderim.*

(Abbas ve Bayramov, 2009, s. 37; Ağacan, 2013, s. 57)

Ağacan'ın atışma öncesi kendisini tanıtmaları:

*Dad eleyip Şöregel'den, a beyim,
Kadem koyup bu diyara gelmişim.
İşitmişim, şair meydan açıptır,
Yüz tutmuşum o pazara gelmişim...
İster kolu bağlı saldır zindana,
Diyecem sözümü merdi merdana,
Ağacan'ım, bel bağlamam düşmana,
Kısa sözüm, Güllüzar'a gelmişim.*

(Abbas ve Bayramov, 2009, s. 39; Ağacan, 2013, s. 58)

Önemlidir ki, coşkulu nazım parçalarında Ardahan bir mekân olarak daha etkin şekilde imgeleşir. Görüldüğü üzere, bu şiirlerde ezgi, coşku üst düzeydedir.

Sonuç

Gürcistan'daki Azerbaycan Türklerinin edebi faaliyetinin tarihsel gelişim, edebi simalar düzleminde araştırılması önemli bilimsel stratejik kanaatlere yol açar. Bu, bir yandan milli edebiyat hazinemizin, edebiyat bilimimizin yeni olgularla, mülahazalarla zenginleştirilmesi, diğer yandan da komşu, dost ülkede yaşayan yarım milyonluk soydaş topluluğun manevi dünyasının eşsiz özgünlüklerinin tanıtılması demektir.

Gürcistan'da âşık öykücülüğünün tipik örneklerinden olan “Ağacan ile

Güllüzar” yapıtında Ardahan’ın mekânsal bir imge olarak kullanılması, Borçalılılar için Ardahan da dâhil tüm Anadolu coğrafyasının ne kadar aziz olduğunun gözler önüne serilmesi açısından önem arz eder.

Metindeki edebi parçalar üzere sözlükçe:

Al eylemek: *denemek*

Alışmak: *ateşlenmek*

Cehceh vurmak: *tatlı ezgi söylemek, ötmek*

Çovgun: *fırtına, tipi*

Dad eylemek: *imdat dilemek*

Dayanmak: *durmak*

Dözmek: *katlanmak, dayanmak*

Gellem: *gelirim*

Gülistan: *gül bahçesi*

Lal eylemek: *susturmak, mest etmek*

Od: *ateş*

Öz: *kendi*

Soruşmak: *sormak*

Şam: *mum*

Tezlikle: *çabukça, tez bir vakitte*

Üz tutmak: *yüz tutmak, yön almak*

Üzünden: *yüzünden, sebebiyle*

Zenen haylağı: *kadın, bayan*

KAYNAKÇA

- Abbas, A. ve Bayramov, M. (2009). Borçalı Folkloru Antolojisi. Bakü: Tahsil Neşriyatı.
- Ağacan (1990). Şiirler. Sovet Gürcüstanı (gazete). Ş. Memmedli (Der.). Tiflis, 114(3).
- Ağacan (2006). Deryadır Ummandır Şair Ağacan. Bakü: Nurlan Neşriyatı.
- Ağacan (2013). Ağacan ile Güllüzar. Karapapaklar (dergi). Marneuli, 68, 56–60.
- Alizade, H. (1930). Azerbaycan âşıkları. 2. Kitap. Bakü: Azerneşr.
- Analoq. (2018, 20 Ağustos). <http://analoq.az/arasdirma/5098-shar-agacan-haqqnda>.
- Aslan, E. (2007). Çıldırli âşık şenlik. Ankara: Maya Akademi Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1942). Doğu illerimiz ağızlarından toplamalar. İstanbul: TDK Yayınları.
- Hacılar, V. ve Memmedli, E. (2013). Borçalı folklor örnekleri. 1. kitap. Bakü.
- Makas, Z. (2000). Çağdaş Azerbaycan âşık şiiri biçimleri. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Mümtaz, S. (1935). El şairleri. 1. ve 2. Ciltler. Bakü: Azerneşr.
- Nebioğlu, M. (2011). Şair Ağacan hakkında. Ozan Dünyası, 1, 22–29.
- Sadıklı, M. (2007). Şiirler ve destanlar. Bakü: Nurlan Neşriyatı.
- Sakaoğlu, S. (2014). Âşık edebiyatı araştırmaları. Konya: Kömen Yayınları.
- Tanrıverdi, M. (2009). Karapapakların Anadolu'ya göçü (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.